

Հայ մնացորդները՝ Տերգօրի եւ տեղահանութեան եղեռնէն մոռոպրած, որքան ալ կորսնցուցած ըլլան իրենց լուսաշաւիղ հաւատքն ու նամապարհը, ամխախտ պահած են Յիսուսի սիրոյ հումտերը եւ հաւատքի պլպլացող կամքեղները իրենց քրիստոնէական հոգիներուն մէջ: Հայաստանեայց հաւատքի լուսապայծառ կառուցողական հրաշագանձութիւնը, մորէ՛ն պիտի վերբնծիւղի եւ մորէն պիտի վերակենդանանայ, որովհետեւ հայ ազգը մկրտուած է ոչ միայն ջուրով, այլ՝ դարաւոր հաւատացեալներու արիւնովն ու մուկ-բումովը:

Նիւթապաշտ, մեքենագէն եւ հիւլեշարժ այս դարը թող չկախարդէ՛ մեզ եւ չ'ուզդէ եւ չսայթաքեցնէ մեզ դէպի հոգեկամ զահալէժ: Զփնտռե՛նք Յաղթական Յիսուսը թերահաւատութեան եւ դրամապաշտական մոսայ աղջամուղջին մէջ, այլ հաւատքի լուսաւոր թելերուն թռիչքով տեսնենք Յարուցեալը՝ մահն ու գերեզմանը Յաղթահարողը: Ծանշնա՛նք մեր տեսլականը, որովհետեւ մեր փնտռածը գաղափար մը չէ՛ միայն, ամուն մը չէ՛ միայն, այլ՝ կենարար Փրկիչ, Ազատարար Զօրավար, ամսպառ Ծնորի, Ամփոփոխ մերողութիւն եւ սիրող Աստուածորդի Յիսուս:

Ուստի չփնտռե՛նք Ողջը մեռելներուն մէջ, Յաղթական Յարուցեալը՝ պատմութեան մէջ, Ոգին՝ գիրին ու տառին մէջ, Ամժամանցելին՝ ժամանակաւորին մէջ, ճշմարտութիւնը՝ խաբէութեան մէջ եւ զԱստուած եկեղեցիին քարին ու աղիւսին մէջ: Լսեն՛ք ու իմանանք ձայնը հրեշտակաց որ կը սլաղագամեն ցարդ,

«Այստեղ չէ Յիսուս, այլ յարութիւն առաւ»:

Յիսուս՝ մեռելներու, պարտուողներու, եւ թէ միւրի մէջ չէ, այլ՝ կեանքի՛ մէջ է, ապրումի՛ մէջ է, յաղթութեան՝ մէջ է, եկեղեցիին քարին եւ միւրի մէջը չէ՛ Ամ այլ ամոր աղօթքներուն մէջն է. Ծարակամներու մէջն է եւ ամոր հոգիին մէջն է:

Կ'ուզե՞ս տօնել Սուրբ Յարութեան Զատիկը այս տարի, մի փնտռէր Յիսուս Քրիստոսը քու նախապաշարումիդ, քու անգիտութեանդ, քու մտացածին երեւակայութեանդ մէջ, քու մակերեսային ծանօթութեանդ մէջ: Հանեցու՛ր միտքդ ու հոգիդ տեսնելու գիրին ու տառին ետեւ պահուած հրաշափայլ ու լուսափայլ Յարուցեալ Յիսուսն ու իր ժպտուն հրաւերը քեզի:

Լսէ՛ դարերու ընդմէջէն հնչող շեփորը այն միլիոնաւոր սուրբերու եւ նահատակներու որոնց ձայնը կը շարժէ երկինքն ու երկիրը եւ կ'որոտայ համայն տիեզերքի ընդարձակութեան մէջ, ըսելով,

«Յիսուս Քրիստոս Յարե՛աւ ի մեռելոց»

Կ'ուզե՞ս ձայնակցիլ այս սուրբերուն եւ երգեհոնել երգն Յաղթութեան, ըսելով,

«Օրհնե՛ալ է Յարութիւնն Քրիստոսի»:

Քուկդ է ըմտրութիւն ըմելը:

Ալպէո Նորատունկեան

ԵՐԻՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Հայ բառարանագրութեան պատմութեան ոսկեայ էջերուն մէջ առանձնապատուկ ուշադրութեամբ կը դիտուի ու կը գնահատուի տպագրութիւնը մոր Հայկազեան բառարանին, որ տեղի ունեցաւ Վենետիկի Ս. Ղազար վանքին մէջ 1836 թուականին (155 տարի առաջ):

Վենետիկի Ս. Ղազար միաբանութեան հիմնադրութիւնը՝ երանաշնորհ Մխիթար աբբա-հայր Սեբաստացիին կողմէ, խիստ նակատագրական եղաւ հայագիտութեան զարգացման համար:

Յաննիս մեծ վարդապետ Մխիթարին ու անոր բանիրուն հետևորդներուն, հայագիտութիւնը բեւակոխեց մոր դարաշրջան մը: Այս խիստ օգտակար շարժման մախակարապետը եւ լուսաւորիչը հանդիսացաւ հիմնադիրը՝ իր ծաւալուն աշխատութիւններով: Ան մամապարհ հարթեց հետագայ սերունդներուն որպէսզի անոնք անսայթաք ընթանան իր ընդգծած ուղիէն: Միաբանութեան վրայ դրուած յոյսերը ի դերեւ չէլան: Անոնք գիտակից իրենց կոչումին եւ հաւատարմի իրենց ուխտին, տիւ եւ գիշեր, ոգի ի բոլին, տքնեցան ու իրենց աշխատանքը արդիւնաւորեցին ու պսակեցին մեծամեծ նուաճումներով: Այդ իրագործմանց թագն ու պըսակը կը համարուի երեք վարդապետաց կողմէ յօրինուած Հայոց լեզուի կատարեալ բառարանը: Հայագիտութեան մէջ այս բառարանը կը նկատուի իբրեւ եզակի արտադրութիւն եւ գլուխ գործոց երկասիրութիւն:

Անդրադառնալէ առաջ այս բառարանի արժէքին ու կարեւորութեանը, հարկ է նշել որ մոր Հայկազեան բառարանին կանխած է հին Հայկազեան բառարանը, որ յօրինուած էր Մխիթար արքեպիսկոպիտի կողմէ եւ տպուած 1749 թ. (Ա. հատոր) եւ 1769 թ. (Բ. Հատոր):

Արքեպիսկոպիտ Բառարանը իրականութեան մէջ մախակիմքը հանդիսացաւ Նոր Հայկազեան Բառարանին (ՆՀԲ): Երեք վարդապետները՝ Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան (1750-1827), Հայր Խաչատուր Սիւրմէլեան (1751-1827) եւ Հայր Մկրտիչ Աւետեան (1762-1854), զայն զտած էին ամբարարար՝ գիտութեան պահանջները գոհացնելու տեսակէտէն: Անոնք գեղեցիկ, բայց յամուգմ մտալիցուում ունեցան ձեռնարկելու աւելի ընդարձակ ու կատարեալ բառագրքի մը յօրինման, ուր ամփոփուած ըլլային մեր մատենագրութեան մէջ գործածուած բառերը:

Երեք նուիրեալ մշակները այս վիթխարի աշխատանքին ձեռնարկեցին 1784 թուին եւ աւարտին հասցուցին 1834 թուին: Յիսուն երկար տարիներու հոգեմաշ ու յոգնատանջ աշխատանքի արդիւնք էր բառարանը: Յանախակի ընդհատուած է գործի ընթացքը զանազան պատճառներով: Առաջաբանը յստակ է այս մասին. «յնթացս ամբողջ յորելեանի յիսնամեան ժամանակի այլեայլ գործոց գրաւորաց եւ բանեղիմաց, եւս եւ բազմավրդով յեղափոխութեանց դարէ ի դար ընդ ամենայն տիեզերս. որով եւ գործս զգեցաւ զբազմօրինակ կերպարամափոխութիւն»:

Ոչ մէկ արգելք ու զարտուղի զբաղմունք չեն կրցած շեղել մշակոյթի մեր երեք անձնագոհ սպասաւորները իրենց նուիրական առաքելութենէն: Հակառակ կարգ մը ընդհատումներու, անոնք ամփոփաւորեցին շարունակած են իրենց սիրելի գործը:

Աշխատանքի ընթացքը չէ եղած դիւրին ու հեզասահ: Ահելի դժուարութեանց մատուած են հեղինակները, երբ «Գային հասամէին ի ձեռս մեր այլ մատենաք՝ զանձարան լեզուիս հայոց ամակնկալելիք. որպէս քրոնիկոն եւսերիս Փիլոն Եբրայեցի, Դիոնիսիոս Արիստարքացի . . . եւն . . .» (ՆՀԲ): Այս բիրաւոր մատենաներու հեղեղէն զատ կար ման «զանազան օրինակք գրոց մոյն մատենագրաց արդէն ստացելոց»: Բնագրային եւ բառային բաղդատական հսկայ աշխատանքի հորիզոն մըն էր որ կը բացուէր, եւ այն պէտք է կատարուէր «առ ի գիտս ստուգագոյն ընթերցուածոյ»: Այսքան փութաբան աշխատասիրութեան հունձքը բնական էր որ ըլլար առատ, մոխ, հարուստ: Աշխատանքի լրումին, գոյացած էր 12 պատկառելի հատորներու միւթ: Նոր մտահոգութիւն մը սակայն պատած էր միաբանութիւնը՝ միւթակամը: «Ո՞ր կարէր ծախս առնել այսպիսուն գործոյ. զի թէպէտեւ ումանք ի բարերարաց ազգայնոց յօժարէին ձեռք տալ մասին, բայց բոլորին ուժել իշխէր եւ ոչ ոք»: Ասիկա բարոյական մեծ հարուած մըն էր իրենց կիսադարեայ ժամանակը, ջանքը եւ եռանդը ի պսակումն նուիրական գործի մը: Այս միւթական դժուարին ու անել կացութենէն դուրս գալու համար կը մտածուէր «կարճել զվկայութիւնս՝ գրեալ թէ առ հասարակ, կամ ծաղկաքաղ եւեթ մշամակել, թօթափել զբազմալեզու կատարելութիւն, եւ անդրէմ միսամզամ գրեթէ զոմն պահել մախկին բառարանին»: Կրնանք երեւակայել այն սաստիկ յուսախաբութիւնը որ ապրեցան այդ ազնիւ հոգիները: Այս աւելորդ ու տաժմակիր աշխատանքին վերստին լծուեցան հէզ մշակները՝ այս անգամ նուազ խանդավառութեամբ, սրտաբեկ, «լքեալ սրտիւ, զի ամենայն աշխատութիւն իւրեանց յերկիր անկամէր, եւ ոչինչ երեւելի բարգաւաճանք լիմէին մախկին բառարանին»: Բառարանն ու մոխութիւնը, հարստութիւնը, կատարելութիւնը, գրաւորութիւնն ու շքեղութիւնը կը կորսնցնէր յապաւումով. «Եւ ահա յետ ամսիրտ ուղեւորութեանս մորոյ՝ ի խոր ծերութիւն եւս հասեալ երկուց յաշխատողաց,

անկամ որպես թե զմամապահայմ, եւ օրհասին ի վերայ հասելոյ՝ երկորքն եւս զուսմա-
մնիւք անցեալ՝ փոխեցամ առ Ասծ»:

Այսպէս ուրեմն, յիսում տարուայ աշխատանքի բեռան տակ կքած առաջին երկու վար-
դապետները՝ Հայր Գարրիէլ եւ Հայր Խաչատուր, իրենց մահկանացուն կը կմբէին՝ առանց
տեսնելու իրենց քրտմաբոր աշխատանքին լոյս ընծայումն ու թագով պսակումը:

Իրաց այս դուրսեան մէջ, բարեփոխեալ բառարանի վիթխարի գործը կը մնար Հայր
Աւգերեանին ուսերուն վրայ, որ բազմաւիճառ ու քաջակորով էր, որ եւ «յետ կրկին ու
երեքին փոխելոյ՝ կարկատելոյ՝ եւ մորոգելոյ զգործն, որպէս ընդ համատարած ծով
վերստին մաւարկելով՝ եւ ի գլուխ երկասիրութիւն յիսմամեան»:

Յետ լրման բարեփոխեալ կամ կրճատեալ բառարանին, կու գար տպագրութիւնը, եւ
ամոր առընթեր՝ ծախքը. «ծամր էին ծախքն՝ ոչինչ ընդհատ յաշխատութենէ», կ'ըսէ առա-
ջաբանը:

ՆՀԲ-ի հրատարակութեան բարերարութիւնը կը ստանձնէ մի ում ազգասէր՝ Յակոբ
Զէլէպի Տիւզ: Բառարանը՝ «Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» վերտառութեամբ լոյս կը
տեսնէ երկու հատորով՝ 1836 եւ 1837 թուականներուն: Գրքի առաջին էջին վրայ
մեկնմասին կը կոչեն «քաջափայլ իշխան» եւ «ազգասիրաց մերոյ աշխարհիս ընտիր
Պարագլուխ»:

Մեր իրականութեան մէջ հազուադէպ է որ ամբողջառամբ մեկնմասի մը կամ մեծ բա-
րերարի մը կենսագրական գիծերուն, ամոր արժանեաց եւ բարոյական յատկութեանց ու
առաքելութեանց: Տիւզեան գերդաստանը սակայն հռչակաւոր էր, հետեւաբար, արժանի է
մեր ուշադրութեան:

Այս տան ծննդավայրը կը համարուի Փոքր Ասիոյ Սեբաստիա քաղաքին արեւելքը
գտնուող Տիրիկէ քաղաքը: Պատմութեան ժլատ էջերը մեզի կը հաղորդեն թէ ում Յարու-
թիւն, 1600 թուականին, ուղեւորուած է Տանկաստանի մայրաքաղաքը ու այնտեղ կայք
հաստատած: Արհեստով ոսկերիչ Յարութիւնը «արքունի ոսկերիչ» կարգուած է պետութեան
կողմէ: Ի դէպ, ճշեմք թէ այս արհեստը յետագային փոխանցուած է սերունդէ-սերունդ
ընդհուպ մինչեւ Յակոբ Զէլէպի Տիւզը, որ որդին էր Յովհաննէս Զէլէպիի: Յովհաննէսը
ոչ միայն իր գործին մէջ յաջողակ եւ ուսումնաստենչ մարդ էր, այլեւ՝ բարեգործ ու
ազնուասիրտ: Օսմանեան պետութեան մէջ յարգելի, սիրելի ու պանծալի անուն էր ան: Իր
ամենակամ միջոցներով Կալաթայի եւ Գարթալի մէջ երկու դպրոց հիմնած է. ապա, Սկիւ-
տարի դպրոցի վերանորոգման ծախքը հոգացած է, եւ մնացեալ դպրոցներուն ալ բարեգոր-
դութիւնը ստանձնած է: Այս լուսամիտ ու ծառայասէր մարդուն (ծն. 1749) խօսած ճառէն
կ'արժէ մէջքերէլ հետեւեալը. «մեր զաւակներուն վրայ ստակ խարնելը պօշ պարապ չի

* Բանասէր վարդապետ՝ Հայր Գրիգոր Մագսուտեան, մեզի վերջերս հաղորդեց թէ ինքը
անձնական ճամբով մը հետաքրքրուած է Միխայիլեան միաբան Հայր Մեսրոպ Ճամաշեանէն՝
Հայկազեան Բառարանի մնացեալ չհրատարակուած ցիւթերուն մասին: Հայր Ճամաշեան յայտ-
նած է, թէ այն ցիւթերը որ ցիւթակաթի պատճառով ստիպուած էին անցեալին չհրատար-
կուիլ, մերկայիս անգործածելի վիճակի մէջ են եւ ցրուած:

Մեր շնորհակալութիւնը կը յայտնենք Հայր Գրիգորին այս տեղեկութեան համար:
սեպեմբ ... մեր խարնովը տպագրել տալ այն ամէն գրեանքը մեր երախտաւոր մախմեաց՝ որ
մինչեւ հիմայ մնացած են . . . մորամոր գիրքեր տպագրել տամք» (Արտասանուած 1813
թուին): Ասկէ ետք, Յովհաննէս Զէլէպի Տիւզը ձեռնարկած է տպագրական օգտակար աշխա-
տանքին: Իր հաստատած «Արշակունեաց ընկերութիւնը»-ը ամսաթերթ մոյմիսկ հրատարակած
է՝ «Դիտակ Բիւզանդեան» տիտղոսաթերթով: Յովհաննէս Տիւզը մահացած է 1818 թուին եւ
թաղուած Գուրուշէշմէի մէջ: Ան թողած է 12 զաւակ: Ահա այս բարեխիղճ ու գիտակից
մարդուն զաւակն էր մոր Հայկազեան Բառարանի մեկնմասը՝ Յակոբ Զէլէպի Տիւզը:

Յակոբ Տիւզը ծնած է 1793 թուին: Արհեստով հօրը պէս ոսկերիչ էր եւ կ'աշխատէր
փողերամոցին մէջ: Իր շրջահայեաց գործունէութեան, հաւատարմութեան ու վարպետութեան
համար, հովանաւորութիւնը վայելած է Սուլթան Ապտիւլ Մեմիտի: Հօրը պէս, եղած է մեծ
ազգասէր ու բարեգործ: Իր մեծագութեան ու առատաձեռնութեան շնորհիւ հրատարակուած
է մեծածախս ՆՀԲ-ը: Այս պատուական իշխանը վատառողջ էր եւ ենթակա բժշկական խնա-
ւոց: Հոգին աւանդած է 1847 թուին, երբ դեռ 54 տարեկան էր: Մարմինը ամփոփուած է
Գուրուշէշմէի դամբարանին մէջ:

Այս հանգստարանին մէջ են մտել Տիւզեան ազգատոհմին պատկանող մախորդ հանգուցեալը:

Տիւզեան գերդաստանին նշանաւոր ամձանց շարքը ամբողջացնելու համար կ'արժէ յիշել մտել Միհրան Զէլէպի Տիւզին (1817-1890) ամուսնը, որ իր մեծագործ բարերարութիւններով նպաստեց հայ Լուսաւորութեան ու կրթութեան զործին: Մեկեմասը եղաւ Հայր Արսէն Բագրատունիի գործերուն, եւ այլ բազմաթիւ երախտարժան գործեր կատարեց:

Նոր Հայկազեան բառարանը բազմակի նշանակութիւն ունեցող աշխատասիրութիւն է: Այն բաղկացած է աւելի քան 2000 մեծադիր էջերէ. երկհատոր է, եռասիւնակ, բովանդակութեամբ ծաւալուն է ու չափազանց հարուստ: Հայ ամուսնի լեզուաբան Փրոֆ. է. Աղայեանի գնահատմամբ՝ «Դա մեր հին մատենագրութեան ամենակատարեալ բառարանն է» եւ «ամենաբազմակի է մնում մաւ աշօր»։ Մատենագրաց երկերէն բառաքաղութները կատարուած են ամենայն զգուշութեամբ եւ նշգրտութեամբ: Բառերը ներկայացուած են իրենց ուղղագրական տարբերակներով. ամուսն քիմաց գետեղուած են՝ ա) բառիմաստը (տարբեր երանգներով, հոմանիշներով ու համապատասխան օտար բառերով). բ) զանազան օրինակներ (մէջբերուած ծովածաւալ գրականութեան տարբեր ժամանակաշրջաններէ). եւ գ) Բառերու ստուգաբանութիւնը:

Այս եռատեսակ աշխատանքն ամենէն շատ լեզուաբանական հոտառութիւն եւ հմտութիւն պահանջող երրորդն է՝ ստուգաբանութիւնը: Ստուգաբանական արուեստը իր գրեթէ նախնական փուլին մէջ էր այդ դարաշրջանին: Երեք վարդապետները քաջածանօթ էին Լատիներէնին, հին Յունարեւմին, Եբրայերէնին, Պարսկերէնին, Տաւկերէնին, Արաբերէնին եւ այլ լեզուներուն: Ամուսն իրենց սուր հոտառութեամբ ստուգաբանած են բազմաթիւ փոխառեալ բառերու ծագումը եւ արմատը: Կարելոյ համեմատութիւններ կատարած են Հայերէնի եւ այլ ցեղակից լեզուներու բառերու միջեւ եւ յանգած ճիշդ եզրակացութիւններու: Զայս ըսելով, չենք բացառեր ամենեւին կեղծ ու բռնագրօսիկ ստուգաբանութիւններու մեծ խումբ մը, որ անկասկած արդիւնք է ներկայ պատմահամեմատական լեզուաբանութեան ընձեռած բազմաթիւ միջոցներուն զգալի պակասին:

Ամբողջացնելու համար մեր ըսածները այս բառարանին մասին, պէտք է աւելցնել մաւ որ սոյն ընդարձակ աշխատութիւնը համառօտուած ձեւով մեզի ներկայացուցած է Հայր Աւգերեանը իր «Առձեռն Բառարան»-ին մէջ: «Առձեռն»-ը երկիցս հրատարակուած է 1846-ին եւ 1865-ին ի Ս. Ղազար: Միաբան Վարդապետը «Առձեռն»-ի մէջ ներառած է այն բոլոր բառերը որ դուրս մնացած էին Հայկազեան Բառարանէն: «Առձեռն»-ը 5000 բառով աւելի է Հայկազեանէն: Այսպիսով, Աբբաիօր բառարանը, Երից Վարդապետաց Հայկազեանը եւ Հայր Աւգերեանին «Առձեռն»ը կու գան գիրար հարստացնելու, լրացնելու եւ ամբողջացնելու:

Հայագիտութեան, մասնաւորապէս բառարանագրութեան բնագաւառին մէջ, երից վարդապետաց այս գերագոյն ծառայութիւնն ու զոհողութիւնը բարձր կը գնահատուին հաւասարապէս եւ՝ Հայ կանառին կողմէ եւ օտար մտաւորականներուն կողմէ: Երեք ամմահ վարդապետները, իրենց արդար վաստակով, պատուական տեղ մը գրաւած են Հայ Լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ:

Նոր Հայկազեան Բառարանը բարձրարուեստ ու բարձրանշակ արտադրութիւն է: Ամուսն տպագրութիւնը պատիւ բերած է Հայ լեզուին ու մշակոյթին: Ամուսն հեղինակները հայ ժողովրդի հարազատ զաւակներն են, որ իրենց կիսադարեայ զոհաբերութեամբ արժանացած են ողջ ազգին հիացմունքին ու յարգանքին:

Հայ ժողովուրդը ի թիւս մեծաց դասած է այս երեք անխոնջ վարդապետները եւ գիտութեան մատենանին մէջ ոսկեայ տառերով արձանագրած ամուսն ամուսնները:

Միմունջ մ'աղօթք ամուսն խնկելի յիշատակին:

Զենոբ Քինյ. Նալպանտեան